

TRÄDGÅRDSARKEOLOGI I AXMAR BRUK 2019–2020

Arkeologisk undersökning – forskningsgrävning vid Axmar bruk

Axmar bruk 1:51
Kulturreseptatet Axmar bruk
Hamrånge 679
Hamrånge socken
Gävle kommun
Gästrikland

Inga Blennå och Karin Lindeblad

TRÄDGÅRDSARKEOLOGI I AXMAR BRUK 2019–2020

Arkeologisk undersökning – forskningsgrävning vid Axmar bruk

Axmar bruk 1:51
Kulturreseptatet Axmar bruk
Hamråde 679
Hamråde socken
Gävle kommun
Gästrikland

Rapport 2021:08
Inga Blennå och Karin Lindeblad

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2021

Omslagsbild: *Karin Lindeblad, Arkeologerna (SHMM), undersöker schakt 3063 och gången som sträcker sig från växthusträdgården och in i området som på 1884 års karta kallas "park". Foto mot öster: Inga Blennå, Länsmuseet Gävleborg.*

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Innehåll.....	3
Sammanfattning	5
Bakgrund	6
Syfte	7
Metod	7
Resultat.....	9
2019 års undersökning	9
Väster om växthusträdgården.....	9
Begränsningen av växthusträdgården i väster.....	10
Entrévägen in i växthusträdgården.....	11
Område mellan växthuset och kanalen	11
2020 års undersökning	12
Sydväst om växthuset	12
"Parken" väster om växthusträdgården.....	13
Gamla herrgårdsbyggnaden, L1948:8629	14
Sammanfattning resultat växthusträdgården 2016–2020	17
Sammanfattning resultat "parken" 2019–2020	19
Referenser	21
Historiska kartor.....	21
Administrativa uppgifter	21
Bilaga 1. Tabell stratigrafiska objekt	22
Bilaga 2. Fyndtabell	24
Bilaga 3. Gångvägar.....	25

Figur 1. Läget för undersökningen markerat på utsnitt ur Terrängkartan och Sverigekartan.

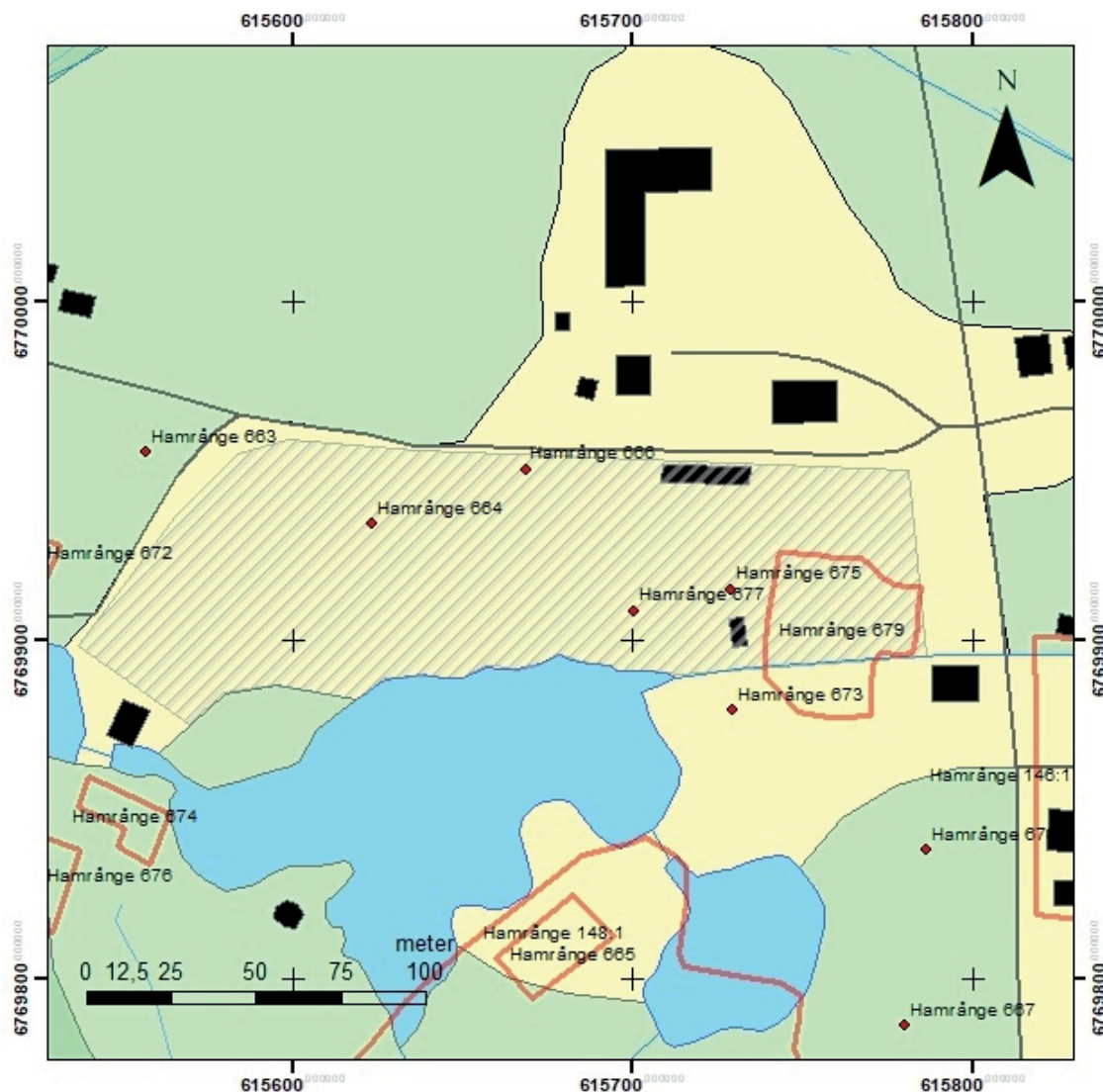
SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg och Arkeologerna, Statens historiska museer, har vid två tillfällen under 2019 och 2020 genomfört arkeologiska undersökningar i form av forskningsgrävningar i växthusträdgården och i ”parken” väster därom, inom kulturreseptatet Axmar bruk. Länsstyrelsen Gävleborg har beviljat medel och syftet har varit att öka och komplettera kunskapsunderlag för kulturreseptatet och de trädgårdar som tidigare funnits där. Undersökningarna var en fortsättning på tidigare arbeten som utförts under åren 2016 (Flinck m.fl. 2017) och 2017 (Lindeblad m.fl. 2018).

Vid undersökningarna har schakten placerats både efter tidigare identifierade gångar och efter det gångsystem som finns markerat på 1884 års karta. Schakt, anläggningar, fynd och prover har dokumenterats, registrerats och mätts in med RTK GPS.

Vår bedömning är att det efter fyra undersökningstillfällen i växthusträdgården finns tillräckligt kunskapsunderlag för rekonstruktion/restaurering av gångsystem och odlingskvarter. Hur området sett ut som på kartan från 1884 kallas ”park” är osäkert. En del av gångvägen har lokaliserats och ytterligare undersökningar skulle kunna komplettera bilden. Genom att restaurera och/eller rekonstruera gångvägarna blir både växthusträdgården och ”parken” mera läsbar och förståelig. Grusgångarna är ett viktigt formgivande element som också till stor del styr det rörelsemönster som förekommit. Genom att synliggöra gångvägarna framträder också flera av trädgårdens vackra siktlinjer.

Gångsystemet på kartan från 1884 stämmer endast delvis överens med de arkeologiskt identifierade gångarna, som har en delvis annorlunda placering, inte är lika symmetriska och har en annan bredd. De gångar som funnits inom växthusträdgården har haft ett ytskikt av likartat gult grus. De bredaste gångarna har haft ett spann mellan 3 och drygt 4 meter och fungerat som körvägar. De smalare gångarna har varit 1,2 meter breda, cirka 2 alnar och använts som gångvägar och för skottkärror. Inom trädgården finns också flera generationer med gångar som inte är synliga i det historiska kartmaterialet. Gångvägen i ”parken” har varit 1,2 meter bred och belagd med samma typ av gult grus som i växthusträdgården.

Figur 2. Undersökningsområdet skrafferat och omkringliggande lämningar (enligt KMR) markerade med rött.

BAKGRUND

Länsmuseet Gävleborg och Arkeologerna från Statens historiska museer har utfört trädgårdsarkeologiska undersökningar inom kulturreseptatet Axmar bruk, Hamrånge socken, Gävle kommun.

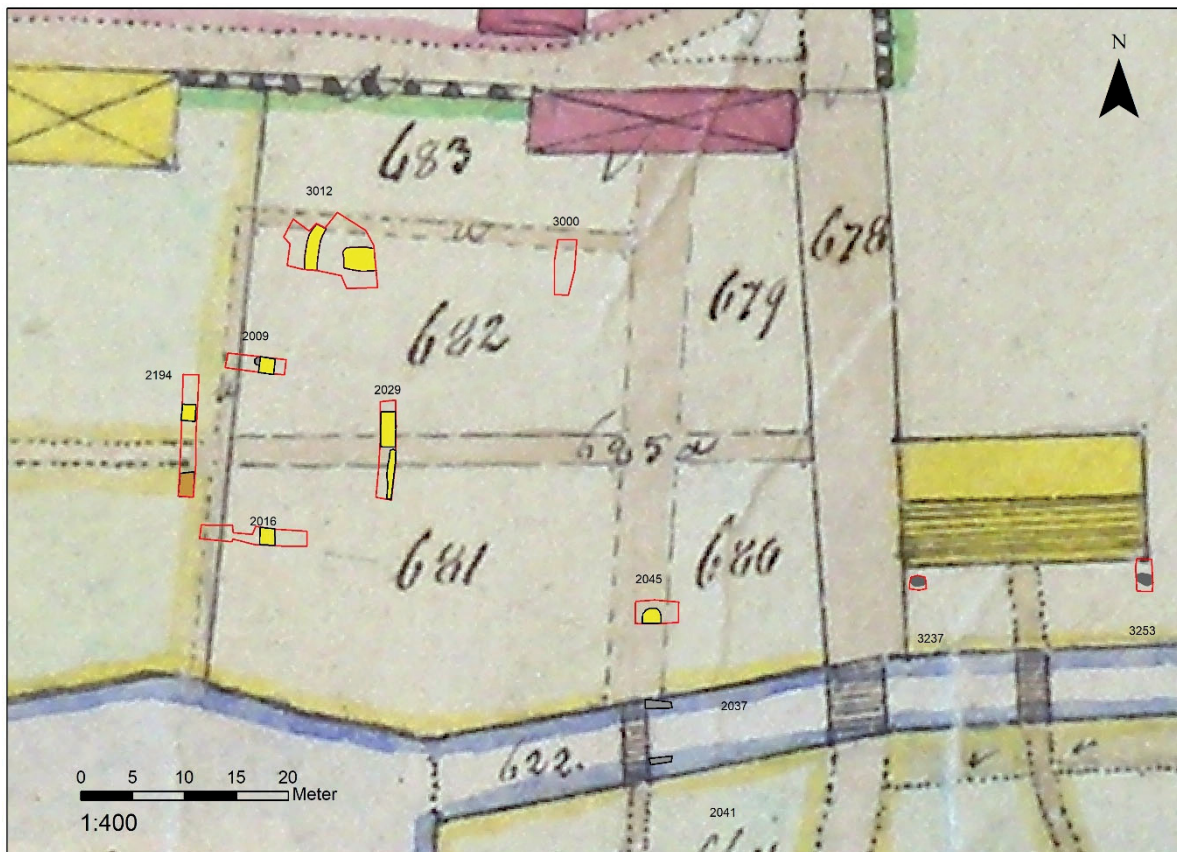
Bruket grundades år 1670 och var i drift fram till 1927 (Norberg 1959:184). Axmar bruk är idag ett kulturreseptat som ägs av föreningen Hyttan och förvaltas av Länsstyrelsen Gävleborg som också beviljat medel för de arkeologiska undersökningarna.

Det här avrapporterade arbetet är en fortsättning på de insatser som gjordes 2016, med framtagande av vårdprogram och arkeologiska undersökningar (Flinck m.fl. 2017), samt de fortsatta arkeologiska insatserna under 2017 (Lindeblad m.fl. 2018).

De senast gjorda undersökningarna utfördes under tiden 6 – 8 maj 2019 och 24 – 27 augusti 2020 av Inga Blennå och Karin Lindeblad och nedan redovisas resultaten från dessa båda undersökningar. Dessutom sammanfattas resultaten från samtliga års undersökningar i växthusträdgården.

SYFTE

Syftet med undersökningarna 2019 och 2020 har varit att ytterligare öka kunskapsunderlaget för kulturreseptatet och de trädgårdar som tidigare funnits där. Arbetet skulle också komplettera de undersökningar som påbörjats tidigare år. Projektet bestod huvudsakligen i att identifiera och dokumentera gångsystemet i växthusträdgården samt i området väster därom som i äldre kartmaterial benämns ”park”. Dessutom omfattade projektet att identifiera grundstenarna till den gamla herrgårdsbyggnaden samt att med stakkäppar markera hörnen och ett antal utvalda trädgårdsgångar.

Figur 3. Plan över de schakt som gjordes inom växthusträdgården och vid grunden efter herrgårdsbyggnaden vid undersökningarna 2019 och 2020. De trädgårdsgångar som identifierats i schakten är markerade med gult. Den bruna markeringen i schakt 2194 visar den väg som finns utsatt på 1820 års karta. De grå markeringarna i schakt 3237 och 3253 visar grundstenar i herrgårdsbyggnadens södra sida. Markeringarna 2037 och 2041 visar de inmätta brofundamenten. Schaktplanen är lagd mot kartan från 1884. Skala 1:400.

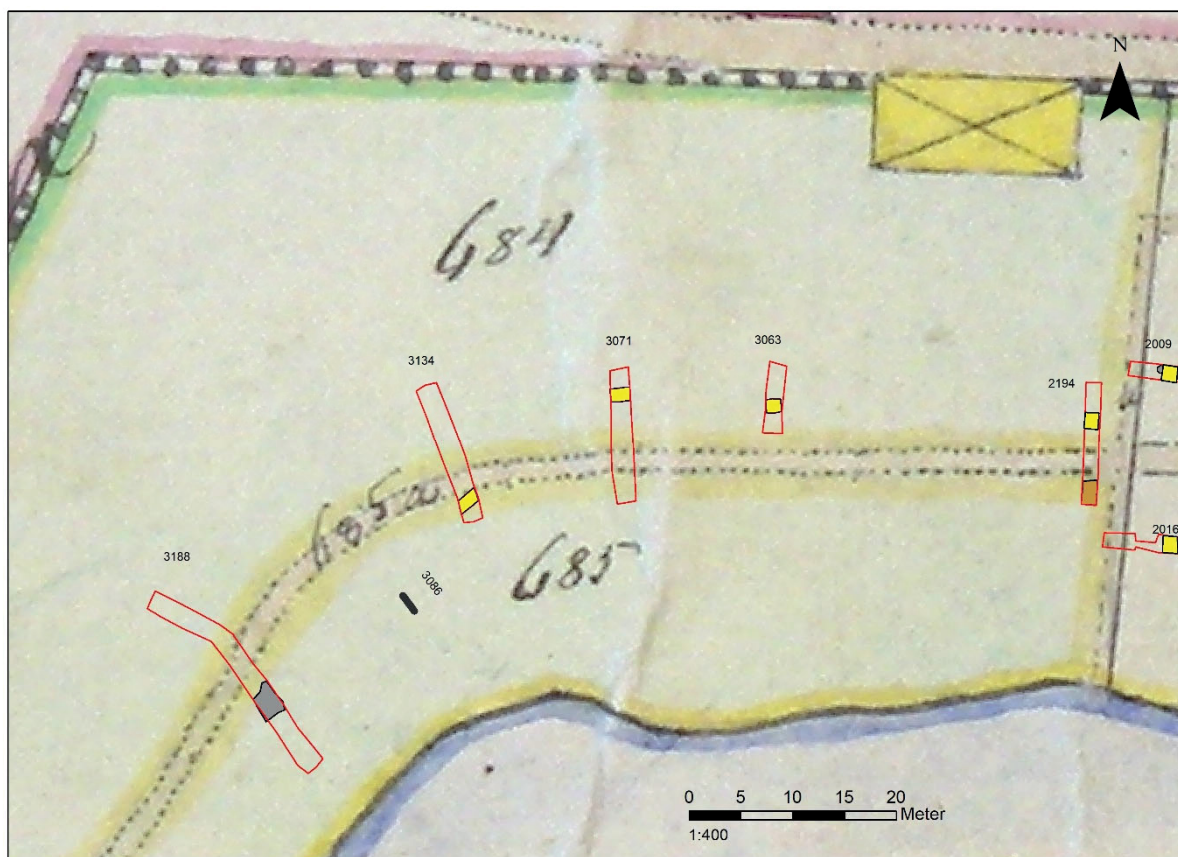
METOD

Den metod som användes är speciellt anpassad för historiska trädgårdslämningar. Odlingslagren i trädgårdar har i många fall brukats under lång tid och är oftast homogena. Stratigrafin är därför inte tydlig på samma sätt som lagerföljden ofta är i andra arkeologiska lämningar från historisk tid. Beroende på trädgårdens brukningstid, och graden av förändring, kan det äldsta underliggande lagret och den yngsta fasen i det översta odlingslagret vara de tydligast bevarade. I historiska trädgårdar är lämningar efter exempelvis brunnar, planteringsgropar och odlingsbäddar, hägnader och gångar vanliga. De är oftast bevarade endast i

odlingslagrens övre yta samt i kontaktytan mellan odlingslagren och de underliggande lagren (se vidare Lindeblad och Nordström 2014).

I undersökningarna i Axmar har de historiska kartorna rektifierats mot dagens. De schakt som gjordes placerade dels efter gångsystemet på kartan från 1884, dels efter tidigare arkeologiskt identifierade gångvägar. Hörnen efter den gamla herrgården identifierades och schaktades fram både med hjälp av den historiska kartan och tidigare utförd markradarundersökning (Flink m.fl. 2017:58ff).

Schakten gjordes med hjälp av grävmaskin. Trädgårdsgångarna togs endast fram i plan och ligger därmed kvar. Flertalet framkom också mer eller mindre direkt under grästorven. Delar av schakt 2194 och 3071 grävdes djupare för att kontrollera tidigare utförda markarbeten och eventuella utfyllnadslager. De fynd som framkom utgjordes främst av delar från planteringskrukor och fat samt kritpipor och glas. Även avfallsmaterial som slagg, djurben, flinta och kvarts påträffades i schakten. Endast ett fåtal fynd tillvaratogs. För att möjliggöra rekonstruktion eller restaurering av grusgångarna samlades ett flertal prover in. Samtliga schakt, anläggningar, konstruktioner, lager, fynd och prover mättes in med RTK GPS. Inmätningarna tolkades mot de rektifierade historiska kartorna i ett GIS-program. Schakt och anläggningar beskrevs på särskilda blanketter. All data bearbetades senare i dokumentationssystemet Intrasis.

Figur 4. Plan över de schakt som gjordes vid undersökningen 2020 i området som den historiska kartan benämnde "park". Schaktens begränsningar är markerade med röda linjer. De trädgårdsgångar som identifierats i schakten är markerade med gult. Markeringen 3086 visar en stenrad tolkad som del av en husgrund utsatt på kartan från 1820. Den grå markeringen i schakt 3188 visar en stenpackning med oklar funktion. Schaktplanen är lagd mot kartan från 1884. Skala 1:400.

RESULTAT

Här redovisas resultaten för både år 2019 och 2020. Avslutningsvis görs en sammanfattning av samtliga utförda undersökningar i växthusträdgården.

Figur 5. I norra delen av schakt 2194 återfanns entrégångens fortsättning mot väster i det område som på 1884 års karta kallas "park". I schaktets södra del hittades en väg som finns markerad på kartan från 1820. Foto mot norr: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

2019 års undersökning

Vid 2019 års undersökning låg fokus på att identifiera och dokumentera gångsystemet i västra delen av växthusträdgården samt att komplettera tidigare identifierade gångar. Fältarbetet avslutades med att utvalda gångar markerades ut med stakkäppar.

Totalt undersöktes fem schakt, fördelade på fyra områden; väster om växthusträdgården, begränsningen av växthusträdgården i väster, entrévägen in i trädgården och ett område mellan växthuset och kanalen (figur 3 och 4).

Väster om växthusträdgården

Schakt 2194, 17 m² och 0,15–0,40 meter djupt.

Inom schaktet fanns en 1,2 meter bred gångväg med 0,03–0,08 m tjockt lager gult grus, kornstorlek 1–3 mm. Under gången fanns ett utfyllnadslager av kol, sot och slagg. Gången sträcker sig i öst-västlig riktning och är en smalare fortsättning på entrégången från växthusträdgården. Den överensstämmer med gångvägen på 1884 års karta som leder västerut mot kvarnen, och det område som då benämns "park".

I schaktet fanns ytterligare en lämning, med glittrande grus lagt på ett tjockt bärlager av masugnsslagg. På 1820 års karta gick här en väg upp mot Överhammaren. Troligen är det denna väg som har identifierats.

Figur 6. Entrégången som i väster övergick en smalare gång var belagd med ett gult grus, kornstorlek 1–3 mm. Foto: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

Figur 7. I schakt 2194 fanns även en väg som är markerad på 1820 års karta. Den utgörs av ett lager ljus glittrande grus. Foto: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

Begränsningen av växthusträdgården i väster

Schakt 2009, 8 m², 0,10–0,15 meter djupt. Schakt 2016, 14 m², 0,15–0,20 meter djupt.

I båda schakten fanns lämningar efter den nord-sydliga gång som begränsat trädgården i väster. Gången var cirka 1,2 meter bred och belagd med ett 0,05 meter tjockt lager gult grus, kornstorlek 2–8 mm. På västra sidan av gången framkom en samling skärviga stenar som kan vara stenskonning efter en stolpe. På ömse sidor om

gången växer idag bärbuskar. Från stenmuren och mot söder sträcker sig gången fram till två stora träd. Här har en fin siktlinje funnits då "Slottet" tidigare legat mitt i synfältet mellan träden.

Figur 8. I schakt 2009 fanns en 1,2 meter bred gång belagd med gult grus. På västra sidan framkom en stenskoning efter en stolpe. Foto: Inga Blennå, Länsmuseet Gävleborg.

Entrévägen in i växthusrädgården

Schakt 2029, 14 m², 0,15–0,20 meter djupt.

Schaktet togs upp för att lokalisera fortsättningen på entrévägen som identifierades 2017. Vid den undersökningen framkom stenskodda stolphål som visar att entrén har varit flankerad av två grindstolpar. I det schakt som gjordes nu fanns en tydlig fortsättning på gången från entrén, drygt 3 meter bred och belagd med 0,03 meter tjockt gult grus, kornstorlek 2–6 mm.

I södra delen av samma schakt fanns även fortsättningen på en nord-sydlig gång, som upptäcktes 2017. Den var belagd med ett lager gulbrun sand, kornstorlek 5–15 mm. Endast den västra delen låg inom schaktet. Gången finns inte med på någon karta men utgick från den sekundära öppningen i muren mellan växthuset och den nu rivna trädgårdsmästarbostaden. Gången har tolkats utgöra en yngre del av gångsystemet än det som finns markerat på 1884 års karta (Lindeblad m.fl. 2018:12).

Område mellan växthuset och kanalen

Schakt 2045, 9 m², 0,10–0,15 meter djupt.

Ett schakt gjordes för att söka den gång i nord-sydlig riktning som sträckt sig mellan växthuset och kanalen. I schaktet fanns endast fläckvis med gult grus bevarat från trädgårdsgången. På båda sidor av kanalen fanns brofundament som mättes in. Brofästets placering visade gångens riktning mot växthuset och tillsammans med resultaten från de tidigare årens undersökningar kunde bredden uppskattas till cirka 4 meter.

2020 års undersökning

2020 års undersökning har fokuserat på att identifiera och dokumentera gångsystemet direkt sydväst om växthuset samt den gångväg som på 1884-års karta sträckte sig ut i det område som kallas ”park”. Dessutom markerades grundstenarna till den gamla herrgårdsbyggnaden (L1948:8629).

Totalt undersöktes åtta schakt, fördelade på tre områden; sydväst om växthuset, ”parken” väster om växthusträdgården och gamla herrgårdsbyggnaden (figur 3 och 4).

Sydväst om växthuset

Schakt 3000, 10 m², 0,30–0,50 meter djupt. Schakt 3012, 43 m², 0,10–0,15 meter djupt.

Inom växthusträdgården gjordes två schakt. Schakt 3000, närmast växthuset, var omgrävt och utfyllt med stora, skarpkantade stenar. Trädgårdsgången var inte bevarad inom schaktet.

I schakt 3012 fanns partier av två olika gångvägar bevarade. Den ena utgjorde fortsättningen av den öst-västliga gången direkt söder om växthuset. Gångvägen var drygt 3 meter bred och belagd med 0,03 meter tjockt lager gult grus, kornstorlek 2–10 mm. Den överensstämde med de tidigare undersökningarna och är därmed bekräftad.

Den nord-sydliga gångvägen, som är cirka 1,2 meter bred, har inte dokumenterats tidigare. Den är belagd med ett 0,02 m tjockt lager gult grus, kornstorlek 2–10 mm. Gången har troligen anlagts när trädgårdsmästarbostaden byggdes, sannolikt på 1920-talet.

Figur 9. I schakt 3012 fanns bland annat fortsättningen på den öst-västliga gång som löper direkt söder om växthuset. De gula märkpinnarna på bilden visar gångens bredd. Foto mot nordost: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

Figur 10. I schakt 3012 fanns även en gång i nord-sydlig riktning som inte dokumenterats tidigare och inte finns belagd i det historiska kartmaterialet. De gula märkpinnarna på bilden visar gångens bredd. Foto mot söder: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

”Parken” väster om växthusträdgården

Schakt 3063, 11 m², 0,15–0,20 meter djupt. Schakt 3071, 26 m², 0,10–0,15 meter djupt. Schakt 3134, 29 m², 0,10–0,15 meter djupt. Schakt 3188, 46 m², 0,15–0,20 meter djupt.

Inom området gjordes fyra schakt. Schakt 3063 togs upp direkt väster om västra ingången till växthusträdgården. Här fanns en 1,2 meter bred gångväg som slingrade sig i huvudsakligen öst-västlig riktning. Gången utgjordes av ett 0,02–0,04 meter tjockt lager gult grus, kornstorlek 2–9 mm. På kartan från 1884 leder den vidare västerut, mot kvarnen i ett stort område som då benämndes ”park”. Anmärkningsvärt är att gången legat i något neddraget läge mot norr och inte i höjdläge.

I schakt 3134 och 3071 fanns lämningar efter gångvägen med samma bredd och beläggning som schakt 3063. Schakt 3188 bestod huvudsakligen av slagg och gången kunde inte återfinnas. Schakt 3071 grävdes ner till ursprunglig markyta som utgjordes av morängrus och sten och låg cirka 1,2 meter under dagens nivå. På den naturliga markytan låg ett cirka 1 meter tjockt slagglager och över det ett upp till 0,2 meter tjockt odlingslager. Marken har alltså planerats innan området togs i bruk som ”park”.

Mellan schakten 3134 och 3188 fanns en stenrad (3066) synlig i markytan. Stenraden mättes in och sammanfaller med en byggnad som finns utsatt på kartan från år 1820.

Gångvägens bredd och den mjukt slingrande formen i plan visar att den har använts för promenader och inte som arbets- eller körväg. Vid 2019 års undersökning dokumenterades västra ingången till växthusträdgården. För att illustrera gångvägens fortsatta sträckning mot väster har gräset klippts ända bort till kvarnbyggnaden. 2020 års undersökning visar emellertid att gångvägen ligger norr om den klippa gången.

Figur 11. Den 1,2 meter breda gångvägen i schakt 3063 var belagd med gult grus. Den syntes som ett ljusare parti mot de omkringliggande lagren. Foto mot öster: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

Figur 12. Den slingrande gångvägen i området som benämns "park" sträckte sig genom schakten 3063, 3071 och 3134. Inga, Åke och Arne står på gången för att illustrera sträckningen. Foto från växthusträdgården mot nordväst: Karin Lindeblad, Arkeologerna.

Gamla herrgårdsbyggnaden, L1948:8629

Schakt 3237, 2 m², 0,05–0,25 meter djupt. Schakt 3253, 4 m², 0,20–0,40 meter djupt.

Inom området gjordes två schakt. Platserna för grundstenarna till den gamla herrgårdsbyggnaden identifierades med hjälp av historiska kartor och tidigare utförd

markradarundersökning (Flinck m.fl. 2017:58ff). Hörnen markerades med hjälp av RTK GPS och grundstenarna identifierades med jordsond. De två södra hörnstenarna schaktades fram med grävmaskin.

I det östra schaktet (3253) fanns en rad 0,3 meter stora syllstenar som sannolikt är en del av den gamla herrgårdsbyggnadens sydöstra hörn. Direkt norr om syllstenarna fanns ett lager med kalkbruk och småsten, möjligen rester efter ett eldstadsfundament i byggnadens hörn. I det västra schaktet (3237) fanns en större sten som tolkades utgöra byggnadens sydvästra hörnsten.

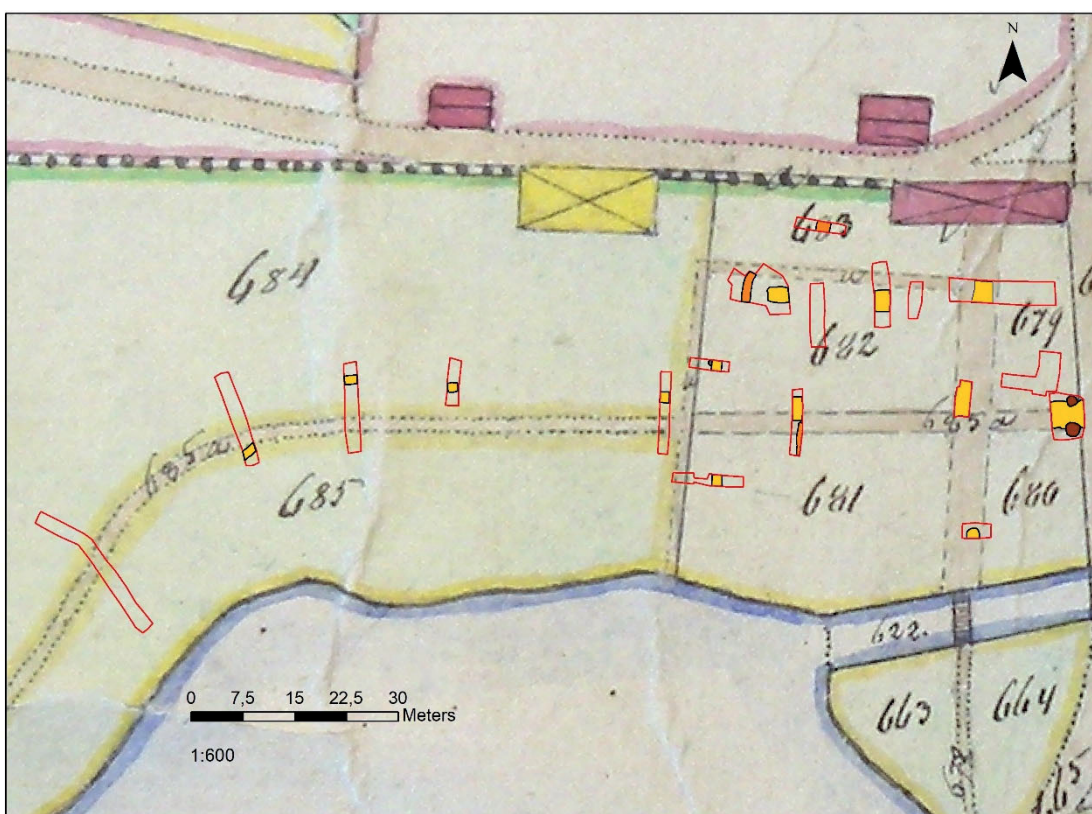
Stenen i sydvästra hörnet låg direkt under grästorven och lämnades kvar synligt i ytan. Stenarna i det sydöstra hörnet låg djupare och sedan schaktet återfyllts markerades den med en stakkäpp. Även platserna för de norra hörnstenarna markerades med käppar.

Figur 13. Kullen mitt i bilden utgör platsen för den äldre herrgårdsbyggnaden. Karin, Aja, Arne och Åke står i byggnadens hörn. Foto mot öster: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

Figur 14. Den sydvästra hörnstenen återfanns direkt under grästorven. Den lämnades kvar synlig i ytan och markerades med en stakkäpp. Foto mot öster: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

Figur 15. Utsnitt av karta från 1884 med samtliga schakt från de undersökningar som är gjorda inom växthusträdgården och "parken". Schaktens begränsningar är markerade med röda linjer. De trädgårdsgångar som överensstämmer med 1884 års gångsystem är markerade med gult. De trädgårdsgångar som uppfattades vara yngre är markerade med orange. De stenskodda stolphålen i växthusträdgårdens västra entré är markerade med brunt. Skala 1:600.

Figur 16. Siktlinje från "parken" i väster mot växthusträdgården i öster och platsen där den äldre herrgårdsbyggnaden tidigare legat. Karin står i ingången mellan "parken" och växthusträdgården. Foto från väster: Inga Blennå, Länsmuseum Gävleborg.

Sammanfattning resultat växthusträdgården 2016–2020

Arkeologiska insatser har gjorts vid fyra tillfällen i växthusträdgården (2016, 2017, 2019 och 2020). Utifrån de uppnådda resultaten bedömer vi att det nu finns fullgott kunskapsunderlag för att rekonstruera gångsystemet och odlingskvarteren från karteringen som gjordes 1884.

Grusgångarna är ett viktigt formgivande element och genom att rekonstruera/restaurera gångarna blir trädgården mer läsbar och förståelig. Gångsystemets utbredning och funktion skapar också gränser och styr rörelsemönstret i trädgården. Gångarna i historiska trädgårdar skulle vara både vackra och funktionella även om gångsystemet i nyttoträdgårdar, som växthusträdgården, har varit mera regelbundna än i exempelvis engelska parker (Lundberg & Seiler 2018:5f).

Resultatet av undersökningarna visar att placeringen och bredden av gångsystemet på 1884 års karta endast delvis stämmer överens med de arkeologiskt belagda gångarna. Vid undersökningarna framkom också flera generationer av trädgårdsgångar som inte kan avläsas i kartmaterialet. Den äldre kartan överensstämmer alltså endast på ett övergripande plan men inte på en mera detaljerad nivå. Kartans gångsystem är mer symmetriskt än de arkeologiskt belagda gångarna som är betydligt mera böljande. Gångvägarnas bredd på den historiska kartan stämmer heller inte med gångarnas faktiska mått. Enligt kartan är den nord-sydliga gången mellan växthuset och kanalen betydligt bredare än entrégången i öst-västlig riktning. De övriga gångarna i trädgården är markant smalare. Undersökningen visade att entrégången och gången mellan växthuset och kanalen haft likartad bredd, och att båda varit bredare än de övriga gångarna.

Flera av gångvägarna har sannolikt också medvetet anlagts för att ge vackra utblickar. Den gångväg som avgränsar växthusträdgården i väster har en fin siktlinje mot platsen där "Slottet" tidigare legat i kanten av kvarndammen. Trädgårdsgången som sträcker sig mellan växthuset och kanalen har också lett vidare mot gångvägen till

”Slottet” och den omgivande engelska parken. Gångvägen i området väster därom, som i det historiska kartmaterialet kallas ”park”, övergår i växthusträdgårdens entrégång och ger en siktlinje mot trädgårdens ingång och den äldre herrgårdsbyggnaden som funnits öster om den.

Inför anläggandet av såväl växthusträdgården som ”parken” har ett omfattande markarbete gjorts. Ett slagglager har lagts ovanpå den ursprungliga markytan för att skapa planare områden. Slagglagret kan också ha fungerat som dränering i mera låglänta partier.

De fossila odlingslager som undersökts i växthusträdgården har huvudsakligen varit mellan 0,30–0,40 meter tjocka. I lagren fanns bland annat tegel, träkol och slagg, men även hushållsavfall som djurben och ostronskal samt delar av kritpipor, grönt fönsterglas, spikar och andra fragment av järnföremål. Vanligt förekommande var också avfall från trädgårdens brukande som skärvor av handdrejade planteringskrukor och gulglaserade blomkrukor. En del av fynden från odlingslagren är äldre än växthuset och den omgivande trädgården. Sannolikt har jordmassor flyttats dit, kanske från den gamla herrgårdsbyggnadens trädgård (Flink m.fl. 2017:50f).

Entrén till trädgården i öster är klarlagd och entrégången har varit drygt 4 meter bred med ett ytskikt av gult grus. Vid entrén har det funnits en grind. Bredden på gången visar att den har använts som körväg. Vid växthusträdgårdens ingång i väster övergår gångvägen i en smalare, 1,2 meter bred gång som sträcker sig ut i det område som kallas ”park”. Den gångväg som sträckt sig i nord-sydlig riktning mellan växthuset och kanalen har varit cirka 4 meter bred. I de schakt som gjordes har gången varit endast fragmentariskt bevarad och svår att avgränsa. Med hjälp av siktlinjen mellan brofästet och växthuset, i kombination med de framtagna delarna av gången, kunde gångvägens utsträckning ändå bestämmas. Den gång som ligger direkt söder om växthuset i öst-västlig riktning har varit drygt 3 meter bred och gången i växthusträdgårdens västra begränsning har varit 1,2 meter bred.

Under tiden trädgården varit i bruk har gångarna förnyats och underhållits vilket gör att det ibland kan vara svårt att bestämma den exakta bredden. Tydligt är ändå att gångarna är belagda med samma typ av gult grus och att det huvudsakligen funnits två olika bredder på gångarna. De bredare har varit från drygt 3 meter och upp till över 4 meter. De har använts som körvägar och trädgården har framför allt fungerat som nyttoträdgård. Övriga gångar har varit 1,2 meter breda, det vill säga två alnar, och använts för skottkärror och som gångvägar. Aln var det rådande längdmåttet i Sverige fram till slutet av 1800-talet då metersystemet infördes.

I växthusträdgårdens västra del framkom även gångar som inte finns markerade på kartan från 1884. De är sannolikt av yngre datum och kan delvis anas på äldre fotografier. En rimlig tolkning är att de kan ha tillkommit i samband med att trädgårdsmästarbostaden byggdes på 1920-talet (Lindeblad m.fl. 2018:12). Trädgårdsmästarbostaden är numera riven men finns avbildad bland annat på ett fotografi från 1935 (figur 17). På bilden syns även delar av de yngre gångar som tillkommit senare än då växthusträdgården anlades. Det innebär att det inom trädgården kan finnas flera gångar som inte dokumenterats i de hittills utförda undersökningarna.

Figur 17. Foto från 1935 med trädgårdsmästarens bostad inringad med rött. Till höger skimtar växthuset med den framföriggande trädgården. I den vänstra delen av bilden syns "parken" som här tydligt utgörs av en nyttoträdgård. Till vänster syns också en byggnad vilken fungerade som affär.

Sammanfattning resultat "parken" 2019–2020

Arkeologiska insatser har gjorts vid två tillfällen (2019 och 2020) i området väster om växthusträdgården som på 1884 års karta benämns "park". Hur "parken" ursprungligen sett ut är fortfarande oklart. På den historiska kartan är gångvägarna och de omkringliggande ytorna markerade på samma sätt som i den engelska parken. På fotografier från 1930-talet har "parken" varit en tydlig nyttoträdgård (bild 17).

Vid undersökningarna lokaliserades gången från 1884 års karta. Den sträcker sig västerut i riktning mot kvarnen och är en fortsättning på entrégången från växthusträdgården. Där växthusträdgården övergår i "park" smalnar gången av och blir 1,2 meter bred, vilket visar att den primärt fungerat som gångväg och inte som körväg.

Som tidigare nämnts har ett betydande markarbete utförts och upp till 1 meter tjocka utfyllnadslager av slagg har påförts den ursprungliga markytan. Förvånande var att det överst liggande odlingslagret utgjordes av ett endast 0,2 meter tjockt matjordslager. Med tanke på att området, åtminstone under början av 1900-talet, fungerat som nyttoträdgård hade odlingslagret förväntats vara mer omfattande.

Gångvägen i "parken" har varit belagd med samma typ av gult grus som gångsystemet i växthusträdgården. Även här stämmer gångvägen på 1884 års karta endast delvis överens med den arkeologiskt belagda gången. Påfallande är att den inte placerats i höjdläge utan snarare neddragen mot norr.

Då vi fortfarande inte har en klar bild av hur området fungerat och förändrats föreslår vi att ytterligare undersökningar görs i den västra delen. Om gångvägen finns bevarad skulle lokaliseringen av dess fortsättning i väster göra kunskapsbilden av "parken" betydligt mera komplett.

Figur 18. Samtliga schakt gjorda 2016–2020 inom växthusträdgården och "parken" lagda mot ritning av Maria Flinck, från fältinventeringen av växthusträdgården 2016. Schaktens begränsningar är markerade med röda linjer. De trädgårdsgångar som identifierats i schakten är markerade med gult. De stenskodda stolphålen i växthusträdgårdens västra entré är markerade med brunt. Skala 1:600.

Figur 19. Keramikskärva från blomkruka med gul glasyr hittad i växthusträdgården. Foto: Inga Blennå, Läns museet Gävleborg.

REFERENSER

- Flink, M. m.fl. 2017. *Vårdprogram för två trädgårdar i Axmar bruk*. Rapport 2017:38. Arkeologisk undersökning. Gävleborgs län, Gästrikland, Gävle kommun, Hamrånge socken, Axmar bruk 1:51. Arkeologerna, Statens historiska museer.
- Lindeblad, K. m.fl. 2018. *Trädgårdsarkeologi i Axmar bruk. Arkeologi, ortofoto och växtinventering*. Rapport 2018:19. Arkeologisk utredning. Gävleborgs län, Gästrikland, Gävle kommun, Hamrånge socken, Axmar bruk 1:51. Arkeologerna, Statens historiska museer.
- Lindeblad, K. & Nordström, A. 2014. *Trädgårdsarkeologi i medeltida och tidigmoderna städer*. I: Källor till trädgårdsodlingens historia: tre tvärvetenskapliga seminarier 2010-2012 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA). SLU Alnarp.
- Lundberg, D. & Seiler, J. 2018. *Skötsel av historiska trädgårdar. Grusgångar*. Riksantikvarieämbetet. Hantverkslaboratoriet.
- Norberg, P. 1959. *Gästriklands hyttor och hamrar*. Från Gästrikland 1959. Gästriklands Kulturhistoriska Förenings meddelanden.n

Historiska kartor

- Inägocharta över Axmar bruk år 1820 (Arkiv Dalarna, Bergvik och Ala AB:s arkiv: H4.25 No 1 Graderingslängd öfver Axmar Bruks ägor upprättad år 1817. Beskrifning till kartan öfver Axmar Bruks Ägor, upprättad 1820).
- Inägocharta över Axmar bruk 1883 (Bergvik och Ala AB Fastighetsarkiv: Karta öfver inägorna till Axmar bruk uti Hamrånge och Skogs socknar och Gefleborgs Län. Afmätte år 1883 af Robert Westman Kommissionslantmätare i Kopparbergs Län. Beskrifning till kartan 1884).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

- Länsstyrelsen Gävleborg dnr: 594-2019, 1939-2020, 6362-2020 och 6429-2020.
Länsmuseet Gävleborg dnr: 800/320 och 1055/320.
Intrasiprojekt: SHM A2017-043
Undersökningstid: 6-8 maj 2019 och 24-27 augusti 2020.
Projektledare: Inga Blennå, Länsmuseet Gävleborg.
Personal: Inga Blennå, Länsmuseet Gävleborg, Karin Lindeblad, Arkeologerna Statens historiska museer.
Underkonsult: Sören Johansson AB, maskinist Åke Söderlund och Christian Johansson.
Fastighet: Axmar bruk 1:51.
Socken: Hamrånge.
Kommun: Gävle.
Koordinatsystem: Sweref 99 TM.
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: 233 kvadratmeter.
Arkeologitimmarna i fält: 112 timmar
Dokumentationshandlingar: förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv och Statens historiska museers arkiv.
Fynd: F34-40. Förvaras hos Arkeologerna, Statens historiska museer, Linköping i väntan på fyndfördelningsbeslut.

BILAGA 1. TABELL STRATIGRAFISKA OBJEKT

Stratigrafiska objekt Axmar bruk 2019, 2020.

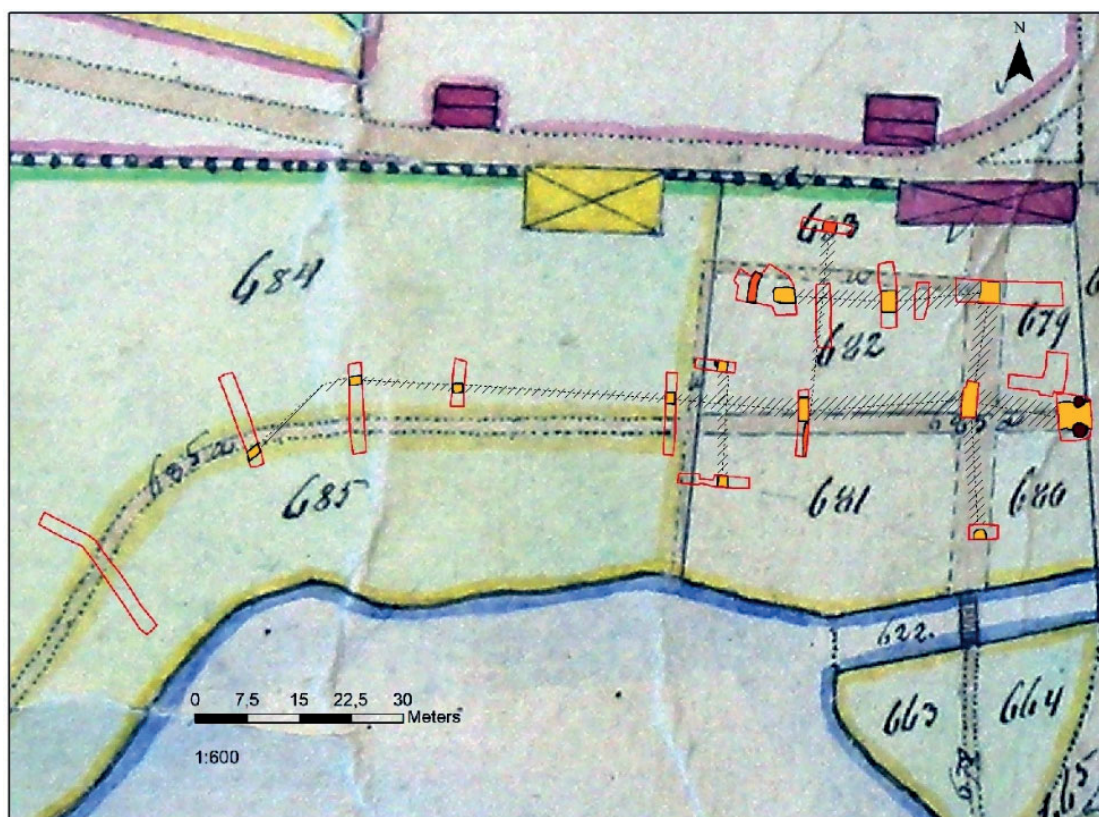
Id	Schakt	Typ	Beskrivning
2037	-	Fundament bro	Stenfundament till borttagen bro, söder om växthusträdgården. Ej undersökt, endast inmätt.
2041	-	Fundament bro	Stenfundament till borttagen bro, söder om växthusträdgården. Ej undersökt, endast inmätt.
2051	2045	Gångväg	Fragmentariskt bevarad gångväg i nord-sydlig riktning. Fläckar med gulbrunt grus.
2057	2045	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångväg 2051. Stora mängder slagg, tegelkross och grus. Endast framtaget i plan.
2066	2104	Gångväg	Gångväg i öst-västlig riktning, upp till 1,5 meter bred. Beläggning med gult grus med kornstorlek, 1-3 mm. I gruset fanns enstaka mindre stenar.
2070	2194	Körväg	Äldre vägbeläggning, gult skimrande grus, 0,03-0,08 m tjockt. Under gruset fanns ett bärlager med blå, krossat hyttslag. Vägen finns med på 1820 års karta.
2074	2194	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångväg (2066) med kol, sot och stora mängder slagg.
2087	2009	Gångväg	Gångväg i nord-sydlig riktning i västra kanten av Växthusträdgården. Belagd med gult grus, kornstorlek 0,02-0,08 mm, upp till 1,2 meter bred.
2091	2009	Stenar, stolpstöd staket?	Klurna stenar vid gångväg, kan eventuellt varit skoning till hägnad.
2099	2009	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångväg (2087). Endast framtaget i plan.
2113	2016	Gångväg	Gångväg i västra kanten av växthusträdgården. Beläggningen var upp till 0,05 meter tjock och bestod av gulbrunt grus (kornstorlek 2-5 mm) med inslag av småsten. Gångvägen har varit upp till 1,2 meter bred.
2117	2016	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångväg (2113) med kol, sot och stora mängder slagg.
2136	2029	Gångväg	Gångväg i öst-västlig riktning, 3,2-3,3 meter bred. Har lett vidare till grind i öster. Den 0,03 meter tjocka grusbeläggningen hade en kornstorlek mellan 2 och 6 mm.
2142	2009	Gångväg	Gångväg i nord-sydlig riktning, endast västra kanten i schaktet. Tolkad som yngre än kartan från 1883. Har lett fram till sekundär öppning i muren i norr. Gruset var ljusbrunt med kornstorlek 5-15 mm.
2152	2029	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångvägar (2136, 2132), med kol, sot och slagg.
2170	-	Odlingsbädd,	Odlingsbädd, synlig i markytan. Ej undersökt.
2176	-	Odlingsbädd,	Odlingsbädd, synlig i markytan. Ej undersökt.
2183	-	Odlingsbädd,	Odlingsbädd, synlig i markytan. Ej undersökt.
3027	3027	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångvägar (3042,3041), slagg, grus, kol och sot. Endast framtaget i plan.
3042	3012	Gångväg	Gångväg i öst-västlig riktning, upp till 2,4 meter bred. Ej bevarad i västra delen. Beläggningen bestod av ett upp till 0,03 meter tjockt lager med gult grus, kornstorlek 2-10 mm.
3051	3012	Gångväg	Gångväg i nord-sydlig riktning, cirka 1,2 meter bred, direkt öster om en rad med vinbär. Beläggningen med gult grus var upp till 0,02 meter tjock, kornstorlek 2-10 mm. Gångvägen finns ej med på kartan från 1883, tolkad som yngre.
3086	-	Stenrad, synlig i markytan	Inmätt stenrad. Husgrund? Sammanfaller med byggnad på 1820 års karta.

Id	Schakt	Typ	Beskrivning
3088	3063 3071 3134 3188	Utfyllnadslager	Utfyllnadslager under gångväg (3098), i det område som benämns som park på 1883 års karta. I ett mindre parti, i schakt 3071, grävdes lagret bort med maskin. Lagret var där drygt 1 meter tjockt. Under lagret fanns den naturliga markytan, blockrik morän. Lagret tolkas som ett utfyllnadslager, som lagts ut inför anläggandet av parken och gångvägen.
3098	3063 3071 3134	Gångväg	Gångväg som slingrade mjukt i öst-väst, sydvästlig riktning, från växthusträdgården mot kvarnen. Låg ej på högsta partiet i terrängen, utan något neddraget mot norr. Gångvägen har varit cirka 1,2 meter bred och belagd med ett liknande grus som gångvägarna i växthusträdgården, kornstorlek 2-9 mm. I gruset fanns enstaka små bitar blå masugnsslagg.
3177	3188	Stensamling	Parti med större sten, upp till 0,6 meter i diameter, oklar funktion.
3245	3237	Hörnsten	Stor sten, 1,30x0,87 meter, eventuellt markfast. Tolkad som sydvästra hörnstenen till gamla mangårdsbyggnaden, 10.05 möh. På den stora stenen flera mindre kantiga stenar.
3264	3253	Eldstadsfundament?	Lager med kalkbruk och småsten direkt norr om syllstensrad (3274). Kan möjligen tolkas som ett eldstadsfundament i gamla mangårdsbyggnadens hörn.
3274	3253	Syllstenar	Kantiga stenar, upp till 0,3 meter stora, på rad i öst-västlig riktning, 9,85 möh. Tolkade som sydöstra hörnet på gamla mangårdsbyggnaden.

BILAGA 2. FYNDTABELL

Fyndnr	Material	Typ	Del	Antal	Vikt (g)	Kontext	Kommentar
34	Keramik	Planteringskruka, rödgods	Buk	2	15	Gångväg, 3051	
35	Keramik	Planteringskruka, rödgods	Buk	2	51	Gångväg, 3042	
36	Keramik	Kruka, rödgods	Mynning	1	25	Gångväg, 2066	Gul glasyr
37	Keramik	Fat, rödgods	Botten	3	62	Utfyllnadslager, 3088	Gul glasyr
38	Keramik	Fat, fajans	Botten	1	5	Utfyllnadslager, 3088	Blå dekor, vit botten
39	Keramik	Fat, rödgods	Botten	1	2	Utfyllnadslager, 3088	Gul glasyr
40	Keramik	Kritpipa	Skaft	1	5	Gångväg, 3042	

BILAGA 3. GÅNGVÄGAR

Plan över samtliga schakt där skrafferad linje visar vilka arkeologiskt identifierade gångvägar som hör ihop.

